

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 02.12.20

Aforisme

(_sjanger) Fra gresk “aphorizein”: “avgrense”. En kort og fyndig formulert tanke eller læresetning. En “rammende” måte å uttrykke en idé på. Formuleringer av mer eller mindre eviggyldige sannheter (eller det noen mener er sannheter).

“A very concise sentence or statement (“nugget”) that expresses, in a memorable and pointed way, a universally recognized truth or principle, for example, “Well begun is half done.” Aphorisms published in collections are usually shelved in the reference section of a library (example: Oxford Book of Aphorisms).” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Aforismen som sjanger befinner seg ofte i et grenseland mellom filosofi og poesi. En god (elegant, tankevekkende, slagferdig e.l.) aforisme er ofte tvetydig. Slike kjennetegn inngår i en “aforistisk estetikk” (Bessières 2011 s. 209).

En aforisme har en “torso-lignende åpenhet” (Harald Fricke sitert fra Müller 1995 s. 255).

Tekster bevart av den greske filosofen Heraklit har blitt kalt aforismer (Voilquin 1941 s. 53).

Aforismen får flertydighet gjennom at den ikke er bundet til en bestemt kontekst. Aforismeteksten blir mer tolkningsavhengig enn de fleste tekster, og åpner for mange perspektiver (Müller 1995 s. 255-256).

Aforismer er undergravende (subversive) ved at de ikke føyer seg etter kravet om systematikk og avsluttethet (Müller 1995 s. 255).

“I filosofien som i diktningen er *aforismer* mye brukt. [...] Mange av t-skjortene i våre dager har også hentet slående formuleringer fra ordspråkstradisjonen og driftige aforismer. For man velger ikke bare fargen på trøyen, men også et ironisk eller lekent selvportrett gjennom de visdomsord man bærer på mage eller rygg. I barneoppdragelsen er nok kortformen fremdeles populær, nettopp fordi den ikke krever leseferdigheter og dessuten motsetter seg vidløftige og overflødige diskusjoner: Én ting av gangen! [...] Noen har etterlatt seg kanonader av vittigheter i ordspråks form. Quotes eller “sitater” kaller man det nå – legg merke til at ordspråket dermed erstattes av trykksakens bokstavlinjer – setninger som kan

vekke en hel serie med assosiasjoner. Man bør kanskje ha mer enn ett på lager til selskapsbruk, men de er uvanlig brukbare og tilpasningsdyktige. Som form hadde ordspråket sin glanstid da den viktigste kommunikasjonen gikk fra munn til øre. De ti bud var noe som fikk kortform, fordi de skulle huskes. Ordtak var jo setninger som skulle være for hånden når man trengte dem som nøkkel til å forstå en kinkig situasjon eller som gode råd. [...] Jeg mener ikke å påstå at moralfilosofien i ordtakene noensinne er klasseløs, men formen vandrer temmelig uhindret over kulturelle, historiske og økonomiske grensegjerder.” (Trond Berg Eriksen i *Morgenbladet* 7.–13. oktober 2016 s. 53)

“Hippokrates, ca. 460 f.Kr.-ca. 370 f.Kr., græsk læge født på Kos, traditionelt betragtet som lægekunstens far. [...] Efter hans død blev hans viden sammen-skrevet af hans elever i værket *Corpus Hippocraticum*, som omfatter lidt over 60 skrifter, heriblandt enkelte af Hippokrates’ egne. [...] Det er usikkert, om Hippokrates’ Aforismer er forfattet af ham selv. Den indledende aforisme har imidlertid opnået stor gennemslagskraft i Senecas latinske gengivelse i *De brevitae vitae*: “Vita brevis, ars longa” ‘Livet er kort, kunsten lang’. [...] En fortsættelse lyder: *occasio praeceps, experientia fallax, iudicium difficile* ‘det rette øjeblik hastigt svundet, erfaringen svigefuld, bedømmelsen vanskelig’.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 02.06.13)

Den franske advokaten, politiker og matelskeren Jean Anthelme Brillat-Savarin publiserte i 1825 et verk som senere på engelsk fikk tittelen *The Physiology of Taste, or, Meditations of Transcendental Gastronomy; a Theoretical, Historical and Topical work, Dedicated to the Gastronomes of Paris by a Professor, Member of Several Literary and Scholarly Societies*. “En svært ofte sitert aforisme fra gastronomiens far, Brillat-Savarin (1755-1826) handler om den selvsagte plassen ost har i et ethvert måltid, som del av dets avslutning: “En dessert uten ost er som en vakker kvinne som mangler et øye.” Slik lyder hans aforisme nummer fjorten.” (*Morgenbladet* 14.–20. september 2012 s. 44)

“Jean-Anthelme Brillat-Savarins *Smakens fysiologi* fra 1826 er alle litterære måltiders ideologiske grunnbok, gastronomiens bibel, en spennende kulinarisk fortelling, og berører langt mer enn den parisiske overklassens feinschmeckeri i overgangen mellom det attende og nittende århundre. [...] Vi kan lese om livet i det postrevolusjonære Paris, om levevaner blant den urbane overklassen, om råvarer og krydder, om slanking og måtehold, om “smak”, “gastronomi” og “restaurant” som i stigende grad viktige sosio-kulturelle begreper og fenomener. Boken er bygget opp som en serie med et trettitalls “meditasjoner”, eksempelvis “Om sansene”, “Om smaken”, “Om gastronomien”, og med en seksjon kalt “varia”, hvor det blant annet er en kostelig anekdote om tilberedningen av en enorm piggvar. I tillegg noen dikt! Verket innledes med en del berømte aforismer og “professorens” forord, som for eksempel: “Folkenes skjebne avhenger av hva slags næringsmidler deres daglige kost består av”, “Si meg hva du spiser, så skal jeg si deg hvem du er”, “Bordet er det eneste sted hvor man ikke kjeder seg den første timen” [...] Brillat-Savarins ord

fra 1825 om at “oppdagelsen av en ny rett gjør mer for menneskeslektens lykke enn oppdagelsen av en ny stjerne”. [...] Konversasjonens plass er uvurderlig, den “får en dårlig middag overstått og kaster glans over en god”. (Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 20.–26. september 2013 s. 47)

Den tyske “militær-filosofen” Carl von Clausewitz’ bok *Om krigen* (utgitt posthumt 1832-34) begynte som en samling aforismer (Schramm 1982 s. 413).

“Som den glemte norske aforistiker Jan Roald i sin tid skrev, hører aforismen til blant de sjangrene som kan bebreides som sjanger. Med det mente han antagelig at aforismen fort kan vippe over i det påståelige eller oppblåste, siden sjangeren krever både en sentensaktig form og en personlig stil. Dermed har mange aforismer den skavank at de fremstiller personlige synspunkter som om de var allmenn-gyldige sannheter. [...] For igjen å si det med Roald: “Jeg pleier å si at et dikt er en fugl som lander, mens en aforisme er en fugl som letter.” Dette fluktelementet står i nær sammenheng med aforistikerens nedarvede forpliktelse overfor åndens frihet.” (Frode H. Pedersen i *Morgenbladet* 18.–23. desember 2015 s. 59) Nordmannen Nils-Fredrik Nielsen har gitt ut flere bøker med egne aforismer om livets dystre humor, tragikomikk og fortredeligheter. Tekstene kaller han “tristesser”.

Arnfinn Aabøs bok *Advokat Hermansen: Den siste byoriginal?* (2007) handler om Peder Hermansen, som “var en fargeklatt i Oslos bybilde i flere tiår, til han ble drept i 1993, 83 år gammel. Han var riktig advokat en gang, men valgte bort sin plass i det ordinære samfunnssystemet for heller å virke som en gledespreder, og en kilde til uro i sine dresser, uniformer og kostymer. Han ville heller være karnevalskongen. Boken gjengir en rekke selvmotsigende munnhell, et av Hermansens varemerker. Og her går han Nils-Fredrik Nielsens tristesser i næringen: “Jeg går snart konkurs av takknemlighetsgjeld.” Eller: “Som jurist er jeg mest opptatt av å finne smutthull i tyngdeloven.” Ellers var det mange svært store ord fra den kanten, med en forkjærlighet for Jorden fremfor Kulturen.” (*Morgenbladet* 16.–22. november 2007 s. 39)

Det har blitt hevdet at den østerrikske filosofen Ludwig Wittgensteins verk *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921) har en “aforistisk struktur” (Gräfrath 1993 s. 35). Wittgenstein skrev også senere om “innsikter som ikke kunne erfares hvis hans verk bare ble lest som systematiske avhandlinger” (s. 35).

“Aforismesamlingen *Minima Moralia* ble skrevet i amerikansk eksil på midten av 1940-tallet og utgitt for første gang i 1951. “Fra den subjektive erfaringens ståsted” ville Theodor W. Adorno oppsummere den filosofien som han og Max Horkheimer hadde utviklet sammen. Hva er det gode liv? Hvordan bør et menneske leve sitt liv? [...] “Sanne er bare de tanker som ikke forstår seg selv,” skriver Adorno i *Minima Moralia*. I likhet med tenkere som Nietzsche og Wittgenstein var han skeptisk til ideen om det avsluttede verk. Filosofien skal ikke være umiddelbart forståelig. Den skal ikke kunne reduseres til enkle slagord eller hendige verdensanskuelser som

kan anvendes etter forgodtbefinnende. [...] *Minima Moralia*. Det er her at Adorno går lengst i å bryte systempretensjonene i stykker, og nærme seg virkeligheten som splintret og fragmentarisk. Filosofien søker mot det litterære, men uten selv å bli litteratur.” (Espen Hammer i *Morgenbladet* 22.–28. august 2003 s. 12)

James Gearys bok *The World in a Phrase: A History of Aphorisms* (2006) “is a whimsical, humorous tour through the history of this remarkable literary form and its extraordinary practitioners. The book chronicles the varied, often idiosyncratic backgrounds of the world’s key thinkers and shows, as eighteenth-century aphorist [Luc de Clapiers] Vauvenargues puts it, just how much “the maxims of men reveal their hearts”.” (<http://www.jamesgeary.com/>; lesedato 07.01.15) Han har også utgitt *Geary’s Guide to the World’s Great Aphorists* (2007).

Gary Saul Morsons bok *The Long and Short of It: From Aphorism to Novel* (2012) er en “exploration of the shortest literary works – wise sayings, proverbs, witticisms, sardonic observations about human nature, pithy evocations of mystery, terse statements regarding ultimate questions [...] We are fascinated by how brief works evoke a powerful sense of life in a few words, which is why we browse quotation anthologies and love to repeat our favorites. Arguing that all short genres are short in their own way, Morson explores the unique form of brevity that each of them develops. Apothegms (Heraclitus, Lao Tzu, Wittgenstein) describe the universe as ultimately unknowable, offering not answers but ever deeper questions. Dicta (Spinoza, Marx, Freud) create the sense that unsolvable enigmas have at last been resolved. Sayings from sages and sacred texts assure us that goodness is rewarded, while sardonic maxims (Ecclesiastes, Nietzsche, George Eliot) uncover the self-deceptions behind such comforting illusions. Just as witticisms display the power of mind, “witlessisms” (William Spooner, Dan Quayle, the persona assumed by Mark Twain) astonish with their spectacular stupidity. Nothing seems further from these short works than novels and epics, but the shortest genres often set the tone for longer ones, which, in turn, contain brilliant examples of short forms. Morson shows that short genres contribute important insights into the history of literature and philosophical thought. Once we grasp the role of aphorisms in Herodotus, Samuel Johnson, Dostoevsky, and even Tolstoy, we see their masterpieces in an entirely new light.” (<http://www.sup.org/books/title/?id=20199>; lesedato 27.04.16)

Aforistisk kortprosa

(_sjanger) Samlebetegnelse for sjangrer som aforisme, maksime, sentens og ordtak. Felles for disse sjangrene er at tekstene er svært korte, men sier svært mye. Noen bruker fellesbetegnelsen “korttekster” for sjangrer som kortprosa, kort-kortprosa, prosadikt, skisse, vits, devise, aforisme, anekdote, ordtak, ordspråk, motto, epitaf, maksime, sentens, vignett, fragment, epigram. Slike sjangrer kaller Ottar Grepstad

(1997) for aforistisk kortprosa. Slike tekster har noen fellestrekk. Enten er de svært korte, kunstneriske historier (kortprosa og kort-kortprosa) eller de er visdomsord. De inneholder ofte uventete overdrivelser og overraskende spissformuleringer.

“In his talk, Patrick [Hunt] attempted to distinguish between the apothegm, the maxim, the epigram, the proverb, and the aphorism. The epigram, he said, “is meant to have stingers,” a sharp bite at the end. Maxims illustrate principles or rules. The aphorism, he said, is “intellectual judo – much like poetry, every word counts.” ” (<http://bookhaven.stanford.edu/tag/voltaire/>; lesedato 07.01.15)

En aforisme kan fungere som en definisjon, men vanligvis uten presisjon, dvs. snarere en emosjonell og eggende definisjon (som når Lars Saabye Christensen i forbindelse med lanseringen av hans roman *Visning*, 2009, sa i et intervju: “En roman er erfaring multiplisert med fantasi”).

“There is an important element of play in aphorisms. They tempt us, as readers, always to delight in the pleasure of their form as an end in itself: ‘All art is at once surface and symbol. Those who go beneath the surface do so at their peril’ (Wilde 1999, Preface [i *The Picture of Dorian Gray*]). There is, of course, an inherent elitism here. Those who can go beneath the surface – and those who can achieve the ideal of ‘self-realisation’ – are Wilde’s ‘elect’ and Nietzsche’s ‘very few’ (1999, Preface; 1976, 568). Aphorism operates both at the level of surface and symbol, tempting us to be amused by the ephemeral pleasures of its wit, whilst always daring us to go beneath these seductive surfaces to address its philosophical implications.” (Kate Hext i <http://www.eupublishing.com/>; lesedato 07.01.13)

“A corollary to the uses of parody is the functional use of the epigram, especially in [William] Morris and [Oscar] Wilde. Those aphorisms which precede *The Picture of Dorian Gray*, or become part of the wit of *fin-de-siècle* social occasions, function by making words themselves expendable; they participate in philosophical reversals by doing the same thing to standard sentence structure that parody does to its original genre: they enact their own truth in circular form so that the consequence is the revelation of content by form rather than the other way round. The oracular nature of the epigram gives it the character of *received* truth, and hence substantially reduces authorial responsibility not only at the audience level of participation, but at the mode’s very commencement. It is perhaps the closest one can come to automatic writing, the disappearance of a humanized subject. It is the beginnings of the neutralized, if not neutered, narrator.” (Fletcher 1980 s. 51-52)

Aforistisk kortprosa skal skape maksimal effekt gjennom et minimum av plass, dvs. mye innhold med få ord. “Språkkorthet gir tankelengde” sa den tyske dikteren Jean Paul (“Sprachkürze gibt Denkweite”; sitert fra Jammers, Pforte og Sühlo 2002 s. 238).

En maksime angår et moralsk emne (Ferrand 1997 s. 50). En maksime er et konsist språklig uttrykk for en allmenn sannhet av moralsk art; den beskriver en mennesketype eller definerer en lov (Lanson og Tuffrau 1953 s. 225). Det krever både abstraksjon og generalisering å skape en maksime, og den har et nesten naturvitenskapelig preg i sin presisjon (s. 225). Den franske litteraturforskeren Roland Barthes har hevdet at maksimer kan ligne verbal lek (1972 s. 88).

Maksimer vil ofte avsløre noe skuffende, f.eks. at mennesket bare er et skjelett med lidenskaper, og dette skjelettet er på grensen til ingenting. Mennesket er altså ikke noe sikkert, trygt og stabilt (Barthes 1972 s. 84). La Rochefoucaulds maksimer er som et langt mareritt av sannheter (Barthes 1972 s. 86). “La Rochefoucaulds maksimer [...] fant sin form allerede på 1600-tallet. I disse settes antatt ukrenkelige størrelser på prøve i heller illusjonsløse formler: “Vennskap er *bare...*” eller: “Kjærlighet er *ikke annet enn...*”.” (*Morgenbladet* 7.–13. desember 2012 s. 60) Den franske forfatteren Jean Pic ga på 1600-tallet ut et par samlinger med maksimer, bl.a. *Maksimer og refleksjoner om ungdommens utdannelse* (1690) der han klager over ungdommens overfladiskhet, forvirring osv. (Galland 1997 s. 18).

“[T]he maxim is complicitous with an essentialist notion of human nature; it is linked to classical ideology: it is the most arrogant (often the stupidest) of the forms of language. Why then not reject it? The reason is, as always, emotive: I write maxims (or I sketch their movement) *in order to reassure myself*: when some disturbance arises, I attenuate it by confiding myself to a fixity which exceeds my powers: ‘Actually, it’s always like that’: and the maxim is born. The maxim is a sort of *sentence-name*, and to name is to pacify. Moreover, this too is a maxim: it attenuates my fear of seeking extravagance by writing maxims.” (Roland Barthes sitert fra Culler 1983b s. 107)

Oscar Wilde skrev i *A Few Maxims for the Instruction of the Over-Educated* (1894): “What is abnormal in Life stands in normal relations to Art. It is the only thing in Life that stands in normal relations to Art.” Andre eksempler fra samlingen:

“Most women are so artificial that they have no sense of Art. Most men are so natural that they have no sense of Beauty.”

“Friendship is far more tragic than love. It lasts longer.”

“Art is the only serious thing in the world. And the artist is the only person who is never serious.”

“To be really medieval one should have no body. To be really modern one should have no soul. To be really Greek one should have no clothes.”

Den britiske forfatteren George Bernhard Shaw avsluttet sitt skuespill *Man and Superman* (1903) med en omfattende del kalt “Maxims for Revolutionists” som ikke inngår i skuespillet. Blant maksimene her er “Marriage is popular because it combines the maximum of temptation with the maximum of opportunity” og “Virtue consists, not in abstaining from vice, but in not desiring it”.

De franske surrealistene skrev maksimer som fulgte sjangerkravene, som om de formelle reglene var en premiss for sannhet (Barthes 1972 s. 88).

Den spanske forfatteren Ramón Gómez de la Serna oppfant en slags maksimer eller aforismer som han kalte “greguerías” (dvs. en ny undersjanger) (Strosetzki 1996 s. 329). Noen av hans romaner, f.eks. *Den usannsynlige doktoren* (1914), mangler en helhetlig handling, og har opphopninger av greguerías. En greguería er vittig, men surrealistisk aforisme (Strosetzki 1996 s. 347), “a kind of surrealist metaphor in epigram form combining humor and poetic insight. Two collections of these are his *Flor de greguerías* (1933) and *Some Greguerías* (tr. 1944).” (<http://www.info-please.com/encyclopedia/people/gomez-de-la-serna-ramon.html>; lesedato 15.11.13)

Den finlandssvenske forfatteren Willy Kyrklund ga ut *Meisteren Ma* i 1951. “En av dem det skytes på, er fragmentforfatteren Ma-fu-tsi i *Meisteren Ma*. Grunnteksten er en pastisj på kinesisk filosofi utstyrt med kommentarer. Men “Østens visdom” er ikke hva den en gang var. Her støter man på aforismer som: “Livet har ikkje i og for seg noko verde. Einast gjennom å utsette seg for farar og påkjenningar kan ein tilføre det eit verde i augneblinken. Då kan ein roleg møte døden i visse om trass alt å ha levd.” Og til og med basale sannheter som: “Høgt skattar eg kjærleiksdikting, men det er likevel noko eige ved det å ha sjølve jenta, synest eg.”” (*Morgenbladet* 13.–19. juli 2012 s. 36)

En sentens er en formulering som skal betraktes fra en litterær eller retorisk synsvinkel (Ferrand 1997 s. 50). En fransk sentens sier at “ordtakene er folkets sentenser, og sentenser er de høye herrers ordtak” (sitert fra R. T. Christiansen 1988 s. 9). Mange aforismer er glitrende paradokser.

“Often individuals who go to excessive lengths to justify their conduct, in so doing create the impression that they really are guilty of having done something wrong.” Denne formuleringen betyr omtrent det samme som det franske uttrykket “Qui s’excuse, s’accuse”, dvs. “Den som unnskylder seg, anklager seg”. “The logic of the second expression is superior to that of the first because it enriches and creates interconnections with a minimum of resources; in contrast, the heaviness of the first expression drags down a potentially spritely idea.” (Brown 1977 s. 216-217)

“Jackendoff (1995) [i artikkelen “The Boundaries of the Lexicon”] suggested that native speakers of English may have as many as 80,000 fixed expressions stored in memory, including quotations, proverbs, idioms and so forth.” (<http://www.phil.muni.cz/>; lesedato 30.04.13)

Bøker med aforistisk kortprosa kan ha titler *Sitatbok*, *Gullkornbok*, *Visdomsord gjennom tidene* osv.

Visdomsord har disse kjennetegnene:

- skal gjelde på tvers av tid og rom (men kan også være uttrykk for fordommer og manglende toleranse)
- er elegant formulert, med et litterært språk, f.eks. med ordspill
- må ofte grunnes på, reflekteres over (paradokser, fragmentert, mange relevante anvendelsesmuligheter, dvs. passer å sies/siteres i mange forskjellige situasjoner)
- gravalvorlige eller humoristiske

Det greske “Kjenn deg selv” (“*gnothi sauton*”) er et kort formulert visdomsord. På en bro i nærheten av Karthago har noen på 100-tallet e.Kr. skrevet: “Å jakte, bade, spille, le – det er livet [venari, lavare, ludere, ridere – hoc est vita]” (Kuhlmann 1994 s. 109).

Thomasevangeliet “er ikke et evangelium som de vi har i NT, men en samling av litt over 100 Jesusord, ordtak, lignelser, profetiske ord, aforismer og menighetsregler.” (Odd Arne Joø i http://home.online.no/~baerbapt/preken/Den_kristne_kanon.htm; lesedato 16.08.05) “I 1945 ved Nag Hammadi i Egypt ble det funnet en krukke med skrifter som på ulikt vis kunne knyttes til fortellingen om Jesus og/eller kristen tro. Et av skriftene var Thomasevangeliet. Det inneholder ikke noen fortellinger om Jesus, men derimot 114 utsagn som Jesus visstnok skal ha kommet med.” (<https://kirken.no/nb-NO/konfirmasjon/sporsmal-og-svar/om-kirken/hvorfor-er-ikke-thomasevangeliet-med-i-bibelen/> ; lesedato 26.10.16)

Middelalderforfatteren Wipo skrev verket *Proverbia* til en tysk keisersønn som var Wipos elev. *Proverbia* er en samling ordspråk på vers og ble til i første halvdel av 1000-tallet. Erasmus fra Rotterdam ga ut sentenssamlingen *Adagia*, med førsteutgave i Paris i år 1500. Fram til år 1579 kom det minst 125 utgaver av verket, stadig utvidet av forfatteren. En bok med allegorier/lignelser ble utgitt av Erasmus i 1514 med tittelen *Parabolarum sive similium liber*. Fram til 1579 ble denne boka gjenoptrykt minst 53 ganger. Erasmus ga dessuten i 1531 ut en samling med visdomsord av antikke forfattere, under tittelen *Apophthegmata*. Denne ble fram til 1579 gjenoptrykt minst 59 ganger og i samme periode oversatt til 26 språk. *Apophthegmata* er ordnet etter personer som det siteres fra, og med et personregister og et register for situasjoner, dyder og egenskaper som omtales i sitatene (Messerli og Chartier 2000 s. 487).

Noen sentenssamlinger fra renessansen stammer fra en praksis som har vært vanlig i grammatikk-undervisning, nemlig å skrive ned i egne hefter de beste og viktigste

formuleringene hos de forfatterne som ble lest, dvs. “loci communes”-hefter (Strosetzki 1996 s. 218). Et verk som utvider denne skole-framgangsmåten til å bli en stor sentensbok ble utgitt av den spanske humanisten Melchior de Santa Cruz i 1574 (Strosetzki 1996 s. 218).

Den italienske renessansehumanisten Guarino da Verona skrev i et brev fra ca. år 1450 til sin elev Leonello d’Este: “Når du leser, ha et hefte ved din side som du kan skrive alt du vil i, og der du kan kommentere viktige passasjer på en ordnet måte.” (sitert fra Messerli og Chartier 2000 s. 485) Dette heftet ble en slags privat sentensskatt som det kunne plukkes sitater fra til både muntlige og skriftlige tekster. En tysk forsker kaller heftene for loci communes-bøker (Sabine Vogel i Messerli og Chartier 2000 s. 483-484). De tekstene som det ble hentet sitater fra, var ofte greske og romerske verk fra antikken. Verona framhevet også at ens egen loci communes-bok ble et oppslagsverk som gjorde det lett å finne tilbake til tekststeder i verkene. Trykte loci communes-bøker var svært utbredt i Frankrike i siste halvdel av 1500-tallet (s. 484). De ble altså trykte sentenssamlinger.

Den tyske dikteren Julius Wilhelm Zingref levde på 1600-tallet og ga ut samlinger med apoptegmata, bl.a. *De tyske skarpsindige, kloke sentenser* (1626).

Apoptegmata var for Zingref “korte historiske (eller fiktivt historiske) historier eller situasjonsbeskrivelser [...] som når høydepunktet i en pregnant uttalelse” (Szyrocki 1968 s. 75). Sjangeren apoptegmata var populær i barokkens Tyskland. Barokkdikteren Georg Philipp Harsdörffer ga ut en stor samling i 1655, kalt *Ars Apopthegmatica, det vil si kunstkilder fra tankevekkende lærdomssentenser og fornøyelige hofftaler*.

En gang på 1600-tallet utviklet gjestene på Rambouillet-slottet en selskapslek der alle kun skulle uttrykke seg i ordtak. (Donnard 1967 s. 13) I 1634 skrev en franskmann (antakelig het han Adrien de Montluc) en *Ordtakskomedie* der alle personene gjennom hele tre akter bare uttrykker seg i aforismer, ordtak og maksimer. I 1654 danset den franske kongen i en *Ordspråk-ballett*. Denne balletten blir beskrevet i Montlucs bok *De berømte historiske ordspråk framlagt og redegjort for i form av en dialog mellom en filosof og en bonde* (1655) (Donnard 1967 s. 13).

Den franske forfatteren François de La Rochefoucauld var en hyppig gjest i madame de Sablés salong i Paris på 1600-tallet. Madeleine de Souvré, også kjent som markise de Sablé, var dessuten selv forfatter. La Rochefoucaulds *Refleksjoner eller moralske sentenser og maksimer* (1665-78) er trolig i stor grad et resultat av en slags selskapslek i Sablés salong: I løpet av en samtale rettet noen oppmerksomheten mot et kontroversielt psykologisk eller moralsk spørsmål. Deltakerne utformet sammen en definisjon av fenomenet. Hjemme i sine private hjem prøvde noen av deltakerne å finne et spesielt vel- og spissformulert utsagn om fenomenet (Lanson og Tuffrau 1953 s. 225). Det er bevart ganske mange samlinger av slike maksimer, men La Rochefoucaulds er den beste (Lanson og Tuffrau 1953

s. 225). Det kom fem utgaver av samlingen i hans levetid. Utgaven fra 1678 inneholder 504 maksimer. Kjernen i hans livssyn er at alt til syvende og sist bunner i egeninteresse eller egoisme (Lanson og Tuffrau 1953 s. 226).

Eksempler på La Rochefoucaulds maksimer (oversatt av Anne-Lisa Amadou):

“Hvilke oppdagelser man enn har gjort i forfengelighetens rike, gjenstår det fortsatt store, uoppdagede områder.”

“Våre lidenskapers varighet beror like lite på oss selv som varigheten av vårt liv.”

“Forelskelsen gjør ofte den klokeste narraktig og den dummeste klok.”

“Vår selvfølelse finner seg mer tålmodig i at våre meninger blir fordømt enn vår smak.”

“Måtehold er frykt for å rammes av den misunnelse og forakt som de fortjener som beruser seg i sin egen lykke: Det er en selvgod demonstrasjon av åndelig styrke; og måtehold hos fremtredende personer er et ønske om å synes hevet over egen skjebne.”

“Vi har alle styrke nok til å tåle våre medmenneskers lidelser.” (Rochefoucauld 2002)

Hans maksimer handler om “livets større og mindre paradokser” (Anne-Lisa Amadou i Rochefoucauld 2002 s. 151). Maksimenes har en “tendens til å avkle verden dens ytre skjær. Tingene er nesten bestandig noe *annet* enn de synes.” (Anne-Lisa Amadou i Rochefoucauld 2002 s. 157) “Dydene er egentlig skjulte laster, og eksplisitte ord og handlinger skyldes som oftest uinnrømmede ønsker og tilbøyeligheter.” (Anne-Lisa Amadou i Rochefoucauld 2002 s. 161) “Det hevdes vanligvis at styrken i La Rochefoucaulds maksimer ligger mer i formen enn i innholdet, at det som interesserer er “det verbale smell” som dansken Hans Sørensen kaller det. Den typiske maksime er kort og poengtert, gjerne bygget opp over et motsetningspar, og med sine overraskende observasjoner av menneskelig adferd kaller den både på smilet og gjenkjennelsen: “Alle mennesker klager over sin hukommelse, ingen klager over sin forstand,” er en tanke som knapt har mistet sin aktualitet.” (Anne-Lisa Amadou i Rochefoucauld 2002 s. 155-156) Hans maksimer “danner en erkjennelsesmessig enhet som langt overskrider den overfladiske kynisme som maksimene enkeltvis kan gi inntrykk av, og som de altfor ofte tillegges.” (Anne-Lisa Amadou i Rochefoucauld 2002 s. 156)

Rochefoucauld virker ofte desillusjonert, og “skeptisismen er et gjennomgående trekk i fremstillingen av menneskenes liv og levnet.” (Anne-Lisa Amadou i Rochefoucauld 2002 s. 158) Antakelig tar han indirekte standpunkt mot “det kongelige hoff. Miljøet rundt Ludvig XIV er preget av en uavlatelig kamp for å få

en plass i solen, for å være noe innenfor hierarkiet. Den menneskelige egenskap som en slik kamp fremelsker, og som La Rochefoucauld henger ut med særlig styrke, er forfengeligheiten : “De voldsomste lidenskapene gir oss av til en pause, men forfengeligheiten slipper aldri taket.” ” (Anne-Lisa Amadou i Rochefoucauld 2002 s. 159)

Aforismesamlinger kan være kumulative, dvs. utvides i nye opplag. I en utgave av La Rochefoucaulds maksimer fra 1678 var det samlet 504 maksimer, der 91 av dem ble utgitt for første gang (Sourget 2006 s. 294). I en posthum utgave var det 641 maksimer.

“[T]he ‘proverb’, originally fashionable in the private theatres of the *ancien régime* as a short sketch, not unlike a charade, whose action illustrated a well-known proverb which the audience were asked to identify. Already before the Revolution certain authors had specialized in this minor genre, using it as a vehicle for portraits of contemporary society, and when Musset took it up in his turn he produced some brilliant little conversation pieces.” (Howarth 1978 s. 117)

Tyskeren Georg Christoph Lichtenberg skrev på 1700-tallet fra sin tidlige ungdom dagbøker som inneholdt aforismer om litteratur, politikk og pedagogikk. Lichtenberg er kjent for sine fordomsfrie observasjoner av seg selv og for i korte setninger å peke på viktige problemer innen områder som psykologi, etikk og estetikk (Grabert, Mulot og Nürnberger 1983 s. 95). Den tyske dikteren Goethe sa om Lichtenberg: “der han spørker, ligger det et problem skjult” (her sitert fra Kraus 1986; før kolonside).

Lichtenberg mente at manglende harmoni skyldes manglende erkjennelse på grunn av en mangel ved måten et spørsmål blir stilt på (Max Rychner i Lichtenberg 1947 s. 24). Lichtenberg trodde på en “erkjennelses-moralisme” som hadde en rensende effekt (Max Rychner i Lichtenberg 1947 s. 50). Han trodde ikke på faste, overleverte sannheter, men på gode spørsmål og på sannheter som forflytter seg raskt som firfisler (Max Rychner i Lichtenberg 1947 s. 24-25). Måten han tenkte og resonerte på, har blitt sammenlignet med eksperimentelt framstilte lyn som treffer en kule og fyker i ulike retninger (Max Rychner i Lichtenberg 1947 s. 31).

Lichtenbergs setninger har ofte et hypotetisk preg (Max Rychner i Lichtenberg 1947 s. 35). De har også noe lekende, muntert, forbløffende ved seg. I tillegg til aforismene skrev han vitenskapelige artikler og underlige småtekster med titler som “Stuefluas naturhistorie”, “Esselfesten”, “Sommerfuglvinger og mosaikk”, “Lysende poteter”, “Hvor mye fugler kan telle til”, “Om giljotinen” og “Nyheter om padder” (Lichtenberg 1947 s. 43-44).

Av andre ble Lichtenberg oppfattet som vennlig og oppofrende, men han kalte seg selv “en patologisk egoist” (Lichtenberg 1947 s. 50-51).

En annen aforismeforfatter på 1700-tallet var franskmannen Nicolas Chamfort. Han ble “famous for his wit, whose maxims became popular bywords during the French Revolution.” (<http://global.britannica.com/>; lesedato 08.01.14)

Louis Carrogis med kunstnernavnet Carmontelle gjorde på 1700-tallet en ny sjanger populær: små komedier basert på ordspråk, der ordspråket blir framstilt indirekte gjennom handlingen slik at publikum skal gjette seg fram til det.

Alexandre-Guillaume Mouslier de Moissy ga i 1769 ut verket *Den lille Thalies lek: Eller nye dialogiske dramaer om ordspråk egnet til å forme sedene til barn og unge mennesker, fra fem år og opp til tjue* (Donnard 1967 s. 21). Den franske forfatteren Charles Antoine Guillaume Pigault-Lebrun ga ut en samling sitater, et tobindsverk med tittelen *Citateur* (1803), der sitatene var angrep på kristendommen.

Fyndord er korte, rammende formuleringer og “gullkorn”. Mange dramatikere blir kjent for sentenser, fyndord e.l. som inngår i deres skuespill, f.eks. Ibsen med “Tar De livsløgnen fra et gjennomsnittsmenneske, så tar De lykken fra ham med det samme” i *Vildanden*. Den østerrikske skuespilleren og dramatikerens Johann Nestroy hadde tallrike “aforismer” i sine farser, gjerne både komiske og dystre av typen “Jeg hører allerede det gresset vokse, som jeg må bite i” og “Jeg så en gang en gammel hest trekke en vogn med teglstein, og siden får jeg ikke framtiden ut av tankene” (Basil 1967 s. 48-49, 95, 131). Dette var fyndord som inngikk i replikker eller utgjorde hele replikker i de skuespillene som Nestroy ble kjent for i Wien i første halvdel av 1800-tallet. Slike replikker stod i motsetning til avanserte poetisk-retoriske glansnummer i hans skuespill, replikker som var for kompliserte til at vanlige folk kunne gjenta dem, replikker av typen “Gjennom bakmennesets bakerste port gikk jeg bak vokterne, som lå i bakhold” (Basil 1967 s. 77).

Alexander Kiellands *Paa Hjemveien: Proverb i en Akt* (1878) er et lite lystspill bygd over et ordspråk.

Med utgangspunkt i alle sjangrer og helt ulike forfatterskap kan det utgis bøker med titler som *Aforismer fra NNs verk*. En ana er en sjangerbetegnelse for en samling fyndord av en forfatter. Betegnelsen oppstod antakelig på 1600-tallet (i 1666 ble det publisert et verk med tittelen *Scaligerana*; Scaliger var navnet på en forfatter). Den franske forskeren Francine Wild ga i 2001 ut studien *Ana-sjangerens fødsel (1574-1712)*. Et moderne eksempel er Halvor Fosli (red.): *Oscar Wilde: Aforismer* (1996), med sitater hentet fra hele Wildes forfatterskap. Wilde aforismer, paradokser osv. har blitt kalt “Oscarisms” (Worth 1983 s. 150). Den kvinnelige britiske forfatteren George Eliot tillot sin beundrer Alexander Main å lage boka *Wise, Witty, and Tender Sayings, in Prose and Verse, Selected From the Works of George Eliot* (1871).

Noen filosofer har valgt å bruke aforismer for å uttrykke sine tanker, blant dem Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche og E. M. Cioran. De franske filosofene Gilles Deleuze og Félix Guattari kalte Nietzsche, Georges Bataille og lignende

filosofers “systemløse” tenkning for “nomadisme” og “nomadiserende tenkning” (Müller 1995 s. 71).

Den danske filosofen Søren Kierkegaard inkluderte aforismer i noen av sine bøker. “Blant aforismene som innleder første del av *Enten-Eller* [1843] er “Gift Dig, Du vil fortryde det: gift Dig ikke, Du vil ogsaa fortryde det” like berømt.” (*Morgenbladet* 3.–9. mai 2013 s. 43) “Estetikerns del börjar med Diapsalmata, “omkväden”, en samling aforismer “till sig själv”. Aforismerna är självbetraktelser eller självbespeglingar, och de förmedlar skiftande sinnestämningar. Estetikern går från en stämning till en annan för att undkomma ledan, vilket om och om igen repeterar livsledans tema. De ofta motsägelsefulla aforismerna har av Kierkegaard placerats inledningsvis för att på så sätt ange tonen. Den första aforismen börjar: “Vad är en diktare? En olycklig människa som gömmer djupa kval i sitt hjärta, men vars läppar har formats så att det låter som skön musik när han suckar och skriker.” Diskrepansen mellan det yttre och det inre är återkommande tema. Skenet bedrar oss, det hindrar oss från att se bortom den sköna musiken som diktaren omvandlar sitt lidande till. Estetikern vill åt förströelser för att undkomma långtråkigheten, men behandlar det tråkiga med en viss underfundighet. Flera aforismer är ironiska, andra slagfärdiga i fragmentarisk stil. Det melankoliska återkommer också: “Mitt tungsinne är den trognaste älskarinna jag haft, är det då underligt att jag besvarar hennes kärlek”. Aforismerna handlar även om vådan av att agera. Det är bättre att luta sig tillbaka och iaktta livet. Estetikern tycks inte vilja engagera sig i något, utan förhåller sig mer ointresserad och betraktande. Han ser ingen mening att konstant rusa runt för att uppsöka nya upplevelser: “Ack, lyckans dörr går inte inåt så att den trycks upp när vi rusar mot den, utan den öppnar sig utåt och därför inget att göra åt saken.” “Gift dig, du vill ångra det; gift dig inte, du vill ångra också det; gift dig eller gift dig inte, du vill ångra båda delarna; antingen du gifter dig, eller inte gifter dig, vill du ångra båda delarna.” ” (Ingmar Simonsson i <http://tidningenkulturen.se/>; lesedato 04.06.13)

Det ville være selvmotsigende av Nietzsche å framstille sine tanker i en helhetlig, sammenhengende systembygning, fordi det da ville virke som om han hadde én Sannhet å tilby. “Jeg er ikke innskrenket nok til et system – ikke engang for mit eget.” (Nietzsche sitert fra Hamacher 1986 s. 50) I stedet bruker han aforismeformen, som er fragmentert, springende, løsrevet. “Nietzsches aforistiske filosofi” (Fischer 1978 s. 87) skyldes hans mistenksomhet overfor menneskets evne til å lage helhetlige, harmoniske tanke-systemer (Sennett 1994 s. 302). Hans egen skriveform skulle anskueliggjøre kompleksitet og ufullkommenhet. “Etter min mening må man befri seg fra helheten, fra enheten, ... man må slå verden i stykker, miste respekten for helheten” (Nietzsche sitert fra Hamacher 1986 s. 51). “Én tar alltid feil [...] sannheten begynner med to”, skrev han også (s. 53).

Noen hevder at Nietzsche ikke skrev aforismer, men fragmenter, og legger vekt på denne distinksjonen. Nietzsche ville ikke skape formfullendte aforismer eller maksimer, men tenke og skrive i fragmenter som representerte det enestående,

ensomme og oppsplittede i hans tenkning (Maurice Blanchot i Hamacher 1986 s. 50). Hans aforistiske skrivestil undergraver systematikk og avsluttethet (Müller 1995 s. 23). For Nietzsche er fragmenteringen det guddommelige, dvs. det som ikke har noe sentrum og ikke henviser til en opprinnelse (Maurice Blanchot i Hamacher 1986 s. 56). Nietzsche ville ytre seg i mangfold og splittelse. En slik tenke- og skriveform har noe essayistisk ved seg: Den viser en lidenskap for det ikke fullendte, det forsøksvise og delvise, for bevegelse og søken, en slags vandrende tenkning som i essayistikken (Maurice Blanchot i Hamacher 1986 s. 49-50). Hvert fragment skulle uttrykke mest mulig: “[M]in ambisjon er å si i ti setninger det som alle andre sier i en hel bok – det som alle andre i en bok *ikke* sier ...” (siteret fra Hamacher 1986 s. 50).

“Nietzsche var en posør av monstrøst format. [...] Uansett var Nietzsche en gudbenådet aforismemaker.” (Espen Grønlie i *Morgenbladet* 27. februar–5. mars 2009 s. 38) Nietzsches skrivestil kan være full av aggresjon og forakt. Noen innsikter lar seg ikke uttrykke i beherskelsens språk (Philippe Lacoue-Labarthe i Hamacher 1986 s. 79-80). Hans spissformulerte sentenser kan oppfattes som et ledd i hans “kalkulerte galskap”, det å sette de gjengse vestlige tanke- og skrivemåtene på hodet. Samtidig makte sine han lesere til ikke å ta han i forsvar, men å innta en form for ironisk motstand overfor hans verk (ifølge Pierre Klossowski i Hamacher 1986 s. 17). Hans bok *Den glade vitenskap* (1882) består av i underkant av 400 aforismer.

“The aphorism in which I am the first master among Germans, are the forms of ‘eternity’; my ambition is to say in ten sentences what everyone else says in a book – what everyone else does *not* say in a book.” (Nietzsche i *Avgudenens ragnarok*, 1888, siteret fra <http://www.brainyquote.com/quotes/quotes/f/friedrichn159170.html>; lesedato 16.03.16)

Nietzsches aforismer kan avsluttes med spørsmålstegn, men bremser samtidig for å unngå raske vurdering og svar (Zima 2012 s. 118). Andre aforismer av den tyske filosofen har et profetisk-autoritært preg. Hans grunnleggende holdning er likevel skepsis og at vi aldri kan finne noen absolutt sannhet. Verdier oppstår for Nietzsche gjennom våre tolkninger. Enhver erkjennelse og enhver “sannhet” er en tolkning, og dermed relativ og usikker.

Nietzsche skrev om La Rochefoucauld at han “er en skarpskytter som gang på gang treffer i det svarte – men det svarte i menneskets natur.” (siteret fra Müller 1995 s. 138)

Rumeneren E. M. Cioran levde store deler av sitt liv i Paris og skrev bitter, dyster aforistisk-essayistisk kortprosa om livet. Det er sagt om Cioran at han i atombombens tidsalder nekter seg enhver trøst eller medlidenhet (Nadeau 2002 s. 124). Ciorans aforistiske tanker er preget av melankoli, pessimisme, lidelse og en slags metafysisk sorg (f.eks. over Guds fravær) – ofte formulert som kyniske

paradokser. For Cioran er verden en skandale, men Gud har ingenting med skandalen å gjøre (Wiedmann 1990 s. 180).

Cioran gjør sin egen søvnløshet til en metafor for menneskets tragiske lidelser og den menneskelige bevissthets terror (Reschika 1995 s. 22). Ciorans mor sa til sønnen at hun ville ha tatt abort om hun hadde ant at han skulle få så store eksistensielle kvaler (Cioran i intervju med *Der Zeit* 4. august 1986, her referert fra Reschika 1995 s. 23). Hans avsky for mennesket er enorm, og dette inkluderer han selv. Han tviler og fortviler, men oppfatter den altomfattende tvilen som “en befrielse” (Cioran sitert fra Reschika 1995 s. 99).

Ciorans språklige stil har blant annet disse kjennetegnene: “Reflekterende “umiddelbarhet”, ekstrem subjektivitet, den skånselsløse bekjennelse, epigrammatiske forkortinger, opplister og ellipser [...]. Spørsmålsformen, den konjunktivistiske språkstil tydeliggjør ved dette den subjektive tenkningens prosesskarakter, foreløpigheten ved funnene. Leseren blir oppfordret til aktivt “medarbeid”.” (Reschika 1995 s. 32-33). Store filosofiske systemer er i Ciorans øyne bare nettverk av tautologier (Reschika 1995 s. 60), men han er også kritisk til sin egen skrivemåte, for aforismer tier ofte om mer enn de sier. Hans dystre stilmodeller kommer fra “forbannelsen, telegrammet og gravskriften” (Cioran sitert fra Reschika 1995 s. 64), sjangrer som forener “punktualitet” og “perspektivitet” (Reschika 1995 s. 64). Cioran oppfattet ethvert filosofisk system som en motbydelig form for despotisme (Wiedmann 1990 s. 185).

For mange lesere har hans ekstremt dystre aforismer hatt en katarsisk (rensende) virkning (Reschika 1995 s. 9). Skepsis til alt og alle, eller skepsis som tenkemåte, fører ifølge Cioran til grusomme sannheter (eller noe så nært sannheter som det er mulig å komme i vår verden). Men det er for mange noe autentisk og rensende ved å være illusjonsløs, “realistisk” og med en kompromissløs ærlighet og klarhet. Menneskets eneste mulige verdighet består i å se forbannelsene rett i øynene.

Ifølge Cioran kan Guds vesen best innsirkles desto dristigere paradoksene blir uttrykt (Reschika 1995 s. 40). Han hevder også at selv det mest sekulariserte menneske forblir innenfor religionens område. Noen tekster av Cioran:

“Jeg er som havet som trekker sine vannmasser tilbake for å gjøre plass til Gud. Den guddommelige imperialisme forutsetter menneskets tilbakestrømning.

Knuget av materiens ensomhet har Gud grått oseaanene og havene. Derav havstrekingenes mystiske appell og fristelsen til en definitiv nedsenking, som en snarvei til Ham ...

Den hvis følelser ikke har vært like ved tårene i nærvær av himmelen og havet, har ikke hjemsoekt guddommens dunkle egner, hvor ensomheten er slik at den tilkaller en enda større ensomhet.” (Cioran 1996 s. 28)

“Uten Gud er alt natt, og med ham er selv lyset unyttig.” (Cioran 1996 s. 29)

“Ingen kan korrigere Guds og menneskenes urettferdighet: Enhver handling er bare et spesialtilfelle, tilsynelatende organisert, av det opprinnelige Kaos.” (Cioran 1949 s. 62)

“Alle sannhetene er mot oss.” (Cioran 1949 s. 66)

“Sett utenfra, fra hvilket som helst arkimedisk punkt, er livet – med all sin tro – ikke lenger mulig, ikke engang forståelig.” (Cioran 1949 s. 67)

“Det er avsmakene som individualiserer oss; våre tristesser som gir oss et navn; våre tap som gjør at vi har et jeg. Vi er bare oss selv i summen av våre nederlag” (Cioran 1949 s. 87).

“Fra flaneriet til myrderiet gjennomfører mennesket en rekke handlinger bare fordi det ikke oppdager mangelen på mening: Alt som utføres på jorden stammer fra en illusjon om fylde i tomheten, et *mysterium* om Intet ...” (Cioran 1949 s. 104)

“Du er lenger fra deg selv enn en uoppdaget planet” (Cioran 1949 s. 128).

“Ideologiene har bare blitt oppfunnet for å gi en glans til bakgrunnen av barbari som varer ved gjennom århundrene, for å skjule den morderiske tilbøyeligheten som er felles for alle mennesker.” (Cioran 1949 s. 164)

Den irske forfatteren Samuel Beckett sa en gang til en amerikansk teaterregissør: “I take no sides. I am interested in the shape of ideas even if I do not believe them. There is a wonderful sentence in Augustine, I wish I could remember the Latin. It is even finer in Latin than in English. ‘Do not despair; one of the thieves was saved. Do not presume: one of the thieves was damned.’ That sentence has a wonderful shape. It is the shape that matters.” (her sitert fra http://www.samuel-beckett.net/Godot_Endgame_Worton.html; lesedato 15.12.11)

Gøril Wiker har gitt ut boka *Livsmotto* (2006). Forlagets omtale er slik: “Gjør det du vil bli gladest for etterpå. De fleste av oss har slike små ordtak som vi faktisk forholder oss til, rettesnorer i hverdagen eller når vi står overfor dilemmaer, utfordringer og vanskelige valg. Livsmottoene kan være gode å ha i mange situasjoner i livet. I denne boken har Gøril Wiker samlet livsmottoer fra både kjente og mindre kjente personer i alle aldre og fra ulike miljøer og yrkesgrupper.”

Noen sitat- og aforismesamlinger kobler sammen én forfatter og ett tema, f.eks. det tyske forlaget Goldmanns serie med titler som *Giacomo Casanova om kjærlighet*; *Mark Twain om penger*; *Oscar Wilde om nytelse*; *Honoré de Balzac om kvinner*.

Noen korttekst-samlinger (kalt f.eks. sitatbok eller sitatsamling) hoper sammen både ordtak, aforismer og andre sentenser om ett bestemt emne, gjerne med tekster fra urgamle tider til nålevende personer fra mange land. I Bromberg og Brombergs *Världens bästa citat om böcker* fra 1991 opptrer de samme forfatterne i mange tilfeller på ulike steder i boka, avhengig av hvor de passer inn i kapitlene (som har overskrifter som “Om boken”, “Om läsning” osv.). Det er 3-4 korttekster per side. Noen eksempler på korttekster om bøker:

“En bok skall vara som en bro: den skall ha sina grundvalar i verklighetens mark men höja sig över den i en vid båge.

Frank Heller” (Bromberg og Bromberg 1991 s. 11)

“I den högsta av kulturer är boken alltjämt den högsta njutningen.

Ralph Waldo Emerson” (Bromberg og Bromberg 1991 s. 12)

“Böcker är tysta. De slår inte över och blir vågrörelser och snöstormar. De gör inte pauser för reklamsnuttar. De är tredimensionella, har längd, bredd och djup. De är lätta att hantera och bära med sig.

Okänd” (s. 15)

“Att bygga ett bibliotek för folket är att riva ett fängelse.

Amerikanskt ordspråk” (s. 31)

“Skaffa en boksamling till ditt hus och du skaffar en själ till din kropp.

Latinskt ordspråk” (s. 32)

“Det bästa med en bok är inte de tankar den innehåller utan de tankar den framkallar.

Okänd” (s. 33)

“Om en bok och ett huvud stöter ihop og det låter ihåligt, är det då alltid i boken?

Georg Christoph Lichtenberg“ (s. 73)

“Människan tappar kontakt med verkligheten, om hon inte är omgitt av sina böcker.

François Mitterand“ (s. 83)

“Ett säkert tecken på att en bok är bra är att man tycker bättre om den ju äldre man blir.

Georg Christoph Lichtenberg“ (s. 90)

Georg Schoeck redigerte i 1972 den tyske boka *Seneca for managere*, en sitat- og sentens-samling fra den romerske og stoiske filosofen til nedstressing og med gode råd. Den lille boka *Business er business* (i Gullkorn-serien ved C. Huitfeldt Forlag; utgitt i 2000) inneholder sitater av navngitte personer. Boka er illustrert med vakre fargebilder av forskjellige kunstnere, samt fotografier. Sitatene er godt egnet til å brukes i taler til personer som jobber i det private næringsliv. Sitatene kan være svært korte (“Jeg trenger problemer. Et problem gjør meg lovende. TINY ROLAND administrerende direktør i Lonrho”) og så lange at de fyller en halv bokside. Noen av sitatene gjelder forretningslivet direkte, andre er mer allmennmenneskelige. Gullkorn-serien fra det samme forlaget inkluderer blant annet disse titlene: *Gullkorn om mat*; *Gullkorn om sinnsro*; *Gullkorn om livsglede*; *Gullkorn – til vennskapets pris*; *Gullkorn – til ekteskapets pris*; *Gullkorn fra musikkens verden*; *Gullkorn fra kunstens verden*; *Gullkorn om hagens gleder*.

Såkalte “hustavler” er små plaketter eller skilt med visdomsord, ofte plassert i eller utenfor private hjem. Et sted i Oslo var det i 2011 en hustavle med denne påskriften: “Happiness often sneaks in a door you did not think was open.”

Aforistiske korttekster omfatter mange tekster innen den såkalte visdomslitteraturen.

Eksempler på aforismesamlinger og lignende:

Dronning Christina: *Maksimer* (ca. 1680) – posthum utgivelse med den svenske dronningens aforismer/maksimer

Jacques-Bénigne Bossuet: *Maksimer og refleksjoner om komedien* (1694)

Sébastien-Roch Nicolas de Chamfort: *Maksimer og tanker, særpregete typer og anekdoter* (utgitt posthumt 1795)

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *Aforismer om naturfilosofien* (1805)

Johann Wolfgang von Goethe: *Enkeltheter, maksimer og refleksjoner* (1833; posthum utgivelse av J. P. Eckermann)

Marie von Ebner-Eschenbach: *Aforismer* (1880)

Arthur Schopenhauer: *Tanker, maksimer og fragmenter* (1880) – en samling utgitt og oversatt av franskmannen Jean Bourdeau; bidro til å gjøre den tyske filosofen kjent i Frankrike

Karl Kraus: *Setninger og motsetninger* (1909; på tysk *Sprüche und Widersprüche*)

Edith Södergran: *Brokiga iakttakelser* (1919)

Kristofer Uppdal: *Jotunbrunnen* (1925)

Paul Valéry: *Essays og aforismer* (på norsk 1951)

Østerrikeren Karl Kraus ga ut aforismesamlinger i første halvdel av 1900-tallet. De ble først publisert i avisen *Fakkelen* (som han selv var redaktør for), og senere samlet i tre bøker. Noen av aforismene har verbale angrep på kvinner. To av hans misogyne aforismer er disse:

“Kosmetikk er læren om kvinnens kosmos.” (Kraus 1986 s. 24)

“Kvinnesjelen = $\frac{x^2 + \sqrt{31,4 - 20 + 4,6} - (4 \times 2) + y^2 + 2xy}{(x+y)^2 - 3,8 + 6 - 6,2} - (0,53 + 0,47) = 0$ ” (Kraus 1986 s. 461)

Den norske dikteren og essayisten Alf Larsen var jødehater. Etter at han døde i 1967 ble det blant hans etterlatte papirer funnet “et meget omfattende manuskript med tittelen *Jødeproblemet*. Manuskriptet var Alf Larsens store, litterære verk som han arbeidet på i årene etter andre verdenskrig. *Jødeproblemet* er en aforismesamling på flere hundre sider.” Larsen avviste ikke nazismen: “[F]ørerprinsippet vil kunne fremme det personlige ansvar og krigen lære mennesker å dø, mener han. Det vil nå [under verdenskrigen] tvinge seg fram en ny type broderskap, dette i motsetning til kaoset i den pestbefengte moderniteten.” (begge sitatene er fra Jan-Erik Ebbestad Hansen i *Morgenbladet* 9.–15. oktober 2009 s. 20)

Forfatteren Helge Krog ble i mellomkrigstida kjent for sine aforistiske formuleringer. “Med *oneliners* som “Moralens voktere er aldri bekymret for seg selv, bare for andre” og “Enhver har sin fulle frihet, så lenge han ikke bruker den” fremstår Krog som noe av en sentensmaker.” (*Morgenbladet* 4.–10. november 2011 s. 34)

Finn Bjelke, Sissel Viggen m.fl.: *Fjortisalarm!* (2002) – “Du vet at du har en fjortis i huset når ... “du er den dumme personen på hele kloden”; “skolearbeidet blir en nedprioritert hobby”; “du blir klappet på kulemagen” ”; andre bøker i Gyldendals serie: *Kjerringalarm!*, *Gubbealarm!*, *Fotballidiotalarm!*

Per Fugellis bok *Sitater av Per Fugelli* (2015) “består av “391 fyndord som klargjør mitt menneskesyn og samfunnshåp – i krystall”, skriver Fugelli. [...]

Lenger nede i samme forord heter det at ordene i boken er enzymer som skal sette i gang biokjemiske reaksjoner og fungere som “gnister til dine tennplugg”. [...] Noen smakebiter fra fyndordene: “Gjennom sukk, stønn og rop sender vi sjelens CO2 opp til himmelen”, “Døden er et foransendt lyn som lyser opp evigheten og din litenhet.” [...] “Sykdom er lærdom”, “Et sykt menneske er et selvfordypet menneske.” ” (*Morgenbladet* 20.–26. november 2015 s. 47)

“Jan Langlo og Ingvald Bergsagel har sett den [filmen *Flåklypa Grand Prix*] og svært mange andre og samlet replikker, denne høsten utgitt i boken *Jasså, døkk sitt og glor!* (Samlaget). [...] som en fotnote til norsk filmhistorie har replikksamlingen sine øyeblikk.” (*Aftenposten* 2. januar 2009 s. 8)

Den franske, postmoderne filosofen Jean Baudrillards bøker rommer ikke et filosofisk system, men filosoferende betraktninger om samtiden. Baudrillard formulerer mange polemisk tilspissede og provoserende aforismer, f.eks. “[Y]ou are the screen, and the TV watches you”.

“ “Oblique Strategy”-kort, laget av Brian Eno og Peter Schmidt. På hvert kort står en aforisme som skal hjelpe kunstnere og åndsarbeidere med å komme forbi kreative sperrer. Publisert i 1975.” (*Dagbladet* 24. mai 2013 s. 25) “The original Oblique Strategies (Over One Hundred Worthwhile Dilemmas), was a set of cards created by Eno and his painter friend Peter Schmidt, and published as a signed limited edition in 1975. On each card is printed an (often quite abstract) instruction, which is invoked when an artist, producer or band has reached some form of creative impasse and requires external disruptive influence to suggest new ideas. Who uses them? Oblique Strategies is most associated with bands Eno famously produced during his mid to late-70s creative highpoint, including Talking Heads, Berlin trilogy-era Bowie and Devo. More recently, Coldplay used Oblique Strategies when working with Eno on *Viva La Vida*, and Phoenix – rather than shelling out for Eno himself – bought a deck to use while recording Wolfgang Amadeus Phoenix. How do they work? The actual instructions? Try getting your heads around these: “Discard an axiom”; “Honor thy error as a hidden intention”; “Not building a wall, but making a brick”; “What are the sections sections of?”; “Always first steps”; “Idiot glee”, or indeed, “Short-circuit principle – a man eating peas in the belief that they will improve virility shovels them straight into his lap.” ” (<http://www.guardian.co.uk/music/2009/sep/07/oblique-strategies>; lesedato 04.06.13)

“ “Don’t focus on the one guy who hates you. You don’t go to the park and set your picnic down next to the only pile of dog shit”. Slik taler den gamle faren til en amerikaner ved navn Justin Halpern. Helt siden Justin ble født, har fader Halpern holdt kustus på sine sønner ved hjelp av slike svært kontante formaninger. Denne faren går på ingen måte rundt grøten, og livsvisdommen utstyres han med stigende mengde ukvemsord etter alvorsgrad. I 2009 begynte sønnen Justin å legge ut mange av farens gullkorn på Twitter under samlebegrepet “Sh*it My Dad Says”. Det ble et

fenomen: Folk kunne ikke få nok av å høre hva den fornøyeelig frittalende fader måtte mene om stort og smått.” (*Dagbladet* 7. september 2011 s. 60)

En florilegium (latinsk for “en samling av blomster”) er en samling gode, tankevekkende sitater fra et stort verk. Det er altså en type antologi og kortprosasamling samtidig.

En akroni er f.eks. en aforisme- eller ordtak-lignende uttalelse av fortelleren i en roman e.l., en formulering som ikke bidrar til framdriften i selve historien. Akronier gir vanligvis innblikk i fortellerens filosofi/livssyn.

En apoptegmata er en kort, fyndig uttalelse som ligner en aforisme eller et ordtak. En antikk samling hadde tittelen *Apoptegmata Patrum*, og briten Francis Bacon lagde en samling kalt *Apoptegms New and Old* (1624). Bacons bok inneholder bl.a. apoptegmataen “Hope is a good breakfast, but it is a bad supper”. Slike samlinger har ofte inspirert diktere til dikt, noveller og romaner.

En gnome (fra gresk for “tanke”, “mening”, “innsikt”) er en “leveregele, sentens eller fyndigt udtryk for en tanke. En gnome kan fx være “Kend dig selv!” eller “At fejle er menneskeligt” (*errare humanum est*).” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 22.03.13)

Kunstsosiologen Dag Solhjell har bl.a. skrevet *Hustavle for kunstnere* og *Hustavle for kritikere* (2010), som fungerer som kritiske essays. I den sistnevnte redegjør han for “hva kunstkritikk skal formidle, hva kritikerrollen innebærer og hvilke brukergrupper man skriver for. Han legger særdeles vekt på at kvalitetsbedømmelsen er subjektiv, men begrunnelsen er objektiv.” (<http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/8316/119647040.pdf?sequence=1>; lesedato 24.01.19)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>